

Володимир РОМАНЮК

ВИКОРИСТАННЯ ПРОДУКТІВ МИСЛИВСТВА У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У статті автор простежує застосування продуктів мисливства у традиційних матеріальній та духовній культурах українців Карпат. Розглядається вживання м'яса диких звірів та птахів серед горян; використання шкір, кісток, пір'я; застосування продуктів мисливства у традиційній медицині, що мало широке поширення у другій половині XIX — першій половині XX ст. У висновках звертається увага на те, що якщо в матеріальній культурі більшість способів використання продуктів мисливства належали до явища пережитків, то у духовній культурі вони мали вагоміше значення. Останнє, у свою чергу, сприяло збереженню ведення мисливства.

Ключові слова: мисливство, традиція, матеріальна культура, духовність, обрядовість, медицина, харчування, населення, Українські Карпати.

© В. РОМАНЮК, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (101), 2011

На початку історії людства продукти мисливства відігравали дуже вагомий роль. Головним продуктом цього виду господарської діяльності була м'ясна їжа. Саме з метою добування їжі людина стала полювати. Проте дуже швидко почалося використання й інших продуктів мисливської діяльності. Зокрема, використовуючи певні продукти мисливства, люди виготовляли одяг, зброю, знаряддя праці. Продукти полювання проникли також у магію та медицину. Вони почали застосовуватися у різних сферах народної культури.

Поступово, з розповсюдженням відтворювальних форм господарювання, широке застосування продуктів мисливської діяльності залишилося у минулому. Попри це ведення мисливства як допоміжного господарського заняття та використання продуктів, які воно приносило, зберігалось в окремих регіонах ще протягом дуже тривалого часу.

Це явище було характерним й для деяких українських теренів. Зокрема, в Українських Карпатах внаслідок, насамперед, природних факторів ведення традиційного мисливства у гуцулів, бойків та лемків тривало щонайменше до середини XX ст. Відповідно, у другій половині XIX — першій половині XX ст. українські горяни ще доволі часто у розмаїті способи використовували продукти полювання у матеріальній та духовній культурах. У цій статті автор прагне довести слушність такого твердження.

Завдання розвідки також полягає у розмежуванні випадків застосування продуктів мисливства як явищ пережитків та випадків використання цих продуктів як більш повноцінно належних до традиційної культури українських горян окресленого періоду часу.

До сьогодні питання використання продуктів мисливства в той період є практично недослідженим в українській етнології. В історіографії не знаходимо жодної спеціальної розвідки, яка б висвітлювала цю проблему. Лише у декількох працях автори частково зачепили окреслене питання. Зокрема, дослідник народного харчування українців Карпат Таїсія Гонтар у монографії, присвяченій цій сфері народної культури, доволі побіжно визначила роль мисливства у забезпеченні горян продуктами харчування [7, с. 20—21].

Основа нашої розвідки складає зібраний автором польовий етнографічний матеріал [1]. Окрім

того, використані праці вчених другої половини XIX — першої половини XX ст. та сучасних науковців, які, здійснюючи різноманітні студії над народною культурою, згадували про те чи інше використання продуктів мисливської діяльності у межах питання, яке вони досліджували. При цьому вони не зазначали, що джерелом певного продукту було саме мисливство, оскільки це не входило до завдань їхніх праць. Комплексне використання цих згадок поряд із відомостями, які зібрав автор, дає змогу досить повно висвітлити поставлені в статті питання.

Як уже зазначалося, найдавнішим призначенням мисливства було забезпечення людей м'ясною їжею. До виникнення землеробства і скотарства мисливство (у деяких регіонах — рибальство) та збиральництво було головними джерелами отримання необхідної для людини їжі. Проте з поширенням відтворювальних форм господарства їх значення у забезпеченні продуктами харчування суттєво зменшилося. Незважаючи на це, полювання з метою отримання м'ясної їжі велося ще дуже довго. В Українських Карпатах залишки такого ведення мисливства простежуються у досліджуваній період.

У другій половині XIX — першій половині XX ст. головними джерелами, з яких українці отримували м'ясну їжу, були скотарство та птахівництво. Проте протягом року м'ясо вживали дуже рідко. Лише у великі свята або важливі родинні події м'ясні страви ставали невід'ємною частиною столу.

Дослідники зазначали, що вживання м'яса в горах було таким ж рідкісним, як і на інших теренах України. Так, Володимир Гнатюк стверджував, що бідні бойки не споживали м'яса узагалі, а більш матеріально забезпечені — лише два або три рази на рік [7, с. 20]. Т. Гонтар вважала, що наприкінці XIX — у 30-х рр. XX ст. з-поміж інших видів господарської діяльності мисливство приносило мізерну частку продуктів харчування. Головну причину цього вона вбачала у державній забороні на ведення полювання [7, с. 21].

Ми погоджуємося із тим, що мисливство у другій половині XIX — першій половині XX ст. не могло мати вагомого значення у забезпеченні населення Українських Карпат продуктами харчування. Проте вважаємо, що наведені оцінки сто-

совно кількості м'яса, яку споживали горяни, та частки мисливства у забезпеченні їжею були дещо заниженими. Адже навіть на теренах Західного Поділля ще в середині XX ст. бували випадки, коли діти за допомогою звичайних палиць з металевими наконечниками впольовували зайців, м'ясо яких одразу ж на місці пекли та споживали¹. Чисельність же різноманітної дикої фауни в горах однозначно була вищою, ніж на більшості рівнинних територій України. Старожили, яких ми опитали, неодноразово згадували про полювання на звірів, м'ясо яких пізніше вживали у їжу. Також чимало історіографічних даних вказує на ведення у горах полювання на звірів, чиє м'ясо було придатним для споживання. Твердження Т. Гонтар, начебто мисливство приносило дуже малу частку продуктів харчування, опирається, як зазначалося, лише на факт наявності державної заборони на ведення неліцензійного полювання. Цей аргумент не є достатнім для такого твердження. Попри те, що українці Карпат зазвичай не мали змоги придбати ліцензію на полювання, таємне ведення мисливства було у них досить широко розповсюдженим [1, с. 41, 62, 71, 101; 16, с. 67].

Слід зазначити, що мисливство у другій половині XIX — першій половині XX ст. переважно не велося з метою отримання їжі, оскільки в цьому не було потреби. Горян повністю забезпечували необхідними продуктами харчування головні види господарської діяльності — землеробство та скотарство. Тому полювання задля отримання м'яса потрібно частково розглядати як пережиток минулого часу. Однак при цьому слід пам'ятати, що від скотарства та птахівництва, як зазначалося, горяни отримували дуже мало м'ясної їжі. Враховуючи це, мисливство необхідно розглядати і як важливе додаткове джерело отримання цього продукту харчування.

З метою здобуття м'яса населення Українських Карпат полювало на диких свиней, оленів, козуль, зайців, а також на деяких птахів (глухарів, рябчиків, куріпок) [1, с. 24, 41, 74, 109, 132]. Для окремих бідних сімей полювання з метою отримання м'яса, а також шкур хутрових звірів (які продавали євреям) мало важливе значення у роки, в які го-

¹ Зап. 01.05.2011 р. у м. Копичинці Гусятинського р-ну Тернопільської обл. від Опіра Остапа Дмитровича, 1935 р. н.

ловні господарські заняття внаслідок тих чи інших причин не забезпечували їх достатньою кількістю їжі [1, с. 32]. У народній пам'яті збереглися згадки про м'ясо зазначених диких звірів як про смачний продукт [1, с. 41, 74].

Якщо полювання на диких свиней велося найчастіше з охоронною метою (вони нищили посадки картоплі), то полювання на оленів, козуль — саме з метою отримання м'яса. Оленьче м'ясо нерідко йшло також на продаж. Саме тому іншою назвою цього звіра було «товаре» (Гуцульщина) [10, с. 250].

Враховуючи усі наведені відомості, ми припускаємо, що чимало горян вживали м'ясу їжу частіше, ніж прийнято вважати. Кількість м'яса, яка припадала на жителя Українських Карпат протягом року, очевидно, перевищувала кількість м'ясної їжі, що її вживало за той же час населення більшої частини рівнинної України. Зазначимо, однак, що попри це м'ясні страви в горах споживали все ж таки нечасто.

Важливим продуктом мисливства, який людина здавна використовувала, були шкіри звірів. Певні прояви цього явища можна простежити і в матеріальній культурі українців Карпат. Найбільше поширення мало застосування шкіри дикого кабана, з якої горяни виготовляли постолі. Це старовинна форма взуття, розповсюджена в Українських Карпатах у ХІХ — першій половині ХХ ст. На Гуцульщині були поширеними «постоли», на Бойківщині — їх різновид — «ходаки», на Лемківщині — «керпці» [8, с. 38]. Зазвичай за матеріал для їх виготовлення брали волову шкіру, рідше використовували шкіру свійської свині [8, с. 39]. Проте постолі, зроблені зі шкіри дикого кабана, теж траплялися нерідко. Згадки старожилів про такі постолі переважно супроводжувалися зауваженнями, що це взуття найменше зношувалося [1, с. 7, 38, 100, 126].

Населення Українських Карпат використовувало також шкіри інших диких звірів. Зокрема, гуцули виготовляли зі шкіри козулі дорожній мішок — «бордюх». Ця шкіра заміняла більш уживаніші для його виготовлення шкіри овець або домашніх кіз [11, с. 66]. Бойки Сколівщини виготовляли торби з борсучої шкіри [17, с. 108].

Одним з продуктів мисливства були кістки звірів, які людина використовувала у давні часи з різнома-

нітною метою. Пережитки цього знаходимо в Українських Карпатах другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. Зокрема, ікла диких кабанів на Гуцульщині використовували як вішаки (очевидно, для одягу або якихось господарських речей), закріплюючи їх у дерев'яних стінах [1, с. 8, 127]. Гуцули інколи прилаштовували до нижнього кінця палиці уламок оленьчого рога. Такою палицею підпиралися під час ходьби [1, с. 56]. Очевидно, її також могли використовувати як зброю. Ймовірно, ця палиця мала дуже давнє походження.

Певні мисливські продукти людина використовувала як прикраси. І в цьому випадку в Українських Карпатах зберігся пережиток. Головний літній чоловічий убір на Гуцульщині, яким був капелюх — «кресаня» [12, с. 132], обов'язково прикрашували пір'ям «готурів» (тетеруків). Цією прикрасою гуцули дуже пишалися. Той, у кого її не було, міг зазнати зневаги з боку інших [1, с. 41, 59, 131]. Зрозуміло, що пір'я «готурів» пастухи інколи просто знаходили на полонинах, а згодом могли продавати іншим. Проте з метою його здобуття на цих птахів також полювали [1, с. 41, 59, 64].

Населення Українських Карпат у другій половині ХІХ — першій половині ХХ ст. використовувало продукти мисливства не лише у сфері матеріальної культури. Розглядаючи духовну культуру горян, ми також знайдемо у ній застосування продуктів мисливської діяльності. Особливо широко горяни використовували їх у народній медицині: лікування продуктами тваринного походження було дуже розповсюдженим [6, с. 124]. Помітне місце серед цього способу лікування займало використання продуктів диких звірів.

Значне поширення у традиційній медицині українського народу мали тваринні жири [6, с. 120—127]. Дуже розповсюдженим, зокрема, було використання борсучого жиру [6, с. 127; 14, с. 31]. Серед горян застосування цього жиру як лікарства також мало значне поширення. В усіх трьох етнографічних районах Українських Карпат ним лікували різноманітні легеневі хвороби: туберкульоз, астму, запалення легень, кашель, хрипи [1, с. 8, 37, 108; 2, с. 10; 4, с. 230; 5, с. 282; 13, с. 146; 15, с. 244]. Жир пили самий або ж з гарячим молоком, інколи додаючи меду, а також

натирали ним груди [1, с. 23, 108; 5, с. 282; 13, с. 146; 15, с. 244]. І досі серед горян борсучий жир подекуди вважається найкращим лікарством від легеневих хвороб [1, с. 60]. Окрім того, цей жир використовували як мазь для загоювання ран, при ревматизмі, болях, наривах, простуді [5, с. 282; 9, с. 22; 15, с. 246]. Підкреслимо, що борсучий жир горяни у досліджуваній період отримували внаслідок мисливської діяльності.

Також лише завдяки мисливству населення Українських Карпат отримувало інший тваринний жир, який використовували у медицині, — ведмежий. Цей жир застосовували подібно до борсучого. Його теж вживали від легеневих хвороб та натиралися ним при радикуліті, болях у тілі [1, с. 85, 108, 125; 4, с. 230; 13, с. 146; 15, с. 246]. Проте ведмежий жир був дещо менш поширеним у застосуванні від борсучого. Окрім жиру, у народній медицині використовували також ведмеже м'ясо, розсіл з якого пили хворі на астму [15, с. 244]. Його могли вживати також при кашлі [15, с. 244] та, можливо, й інших легеневих хворобах.

З-поміж інших тваринних жирів, які населення Українських Карпат використовувало для лікування, ще одним, що його добували завдяки мисливству, був лисячий. Останній вживали на Бойківщині при застудах, хрипах, кашлі [4, с. 230]. На Лемківщині до наривів прикладали заяче сало [9, с. 22].

На Гуцульщині хворі на астму пили розсіл з м'яса яструба [5, с. 283].

Поширеною в традиційній медицині українців у цілому та населення Українських Карпат зокрема була органотерапія — лікування органами тварин. У період Київської Русі часто використовували ті чи інші органи диких звірів і птахів [6, с. 128]. У другій половині XIX — першій половині XX ст. населення Українських Карпат часто застосовувало заячу шкіру. Її прикладали до наривів та фурункулів. Цей засіб був виправданим з медичного погляду, оскільки шкіра вигрівала нарив, діючи на нього наче компрес [5, с. 283; 14, с. 23]. Очевидно, він був поширеним на більшій частині території України. Зокрема, його використовували на середньоподніпровсько-поліському пограниччі (Конотопщина) [14, с. 23]. При цьому тут засто-

совували шкіру зайчихи, що наводить на думку про вірування у магічну дію цього засобу. Підтвердження цьому знаходимо у Жидачівському р-ні Львівської обл., де був зафіксований спосіб лікування немовляти від гнійних прищів на шкірі. Дитину клали на пеленку, яка лежала на шкірі зайчихи (інформатор підкреслила, що шкіра мала бути саме з зайчихи, а не з зайця) та купали. Це лікування повторювали декілька разів [3, с. 39]. Можливо, й на теренах Українських Карпат внаслідок поширення згаданого повір'я подекуди велося полювання з метою піймання саме зайчих.

Продукти мисливської діяльності використовували також у магії. Наразі нам відомий лише один спосіб такого застосування. Якщо хотіли зробити людину ненависною для всіх, то вважалося, що на неї слід було подмухати через стравохід вовка. Вірили, що відтоді ця людина «ніколи більше не втішиться любов'ю та дружбою» [11, с. 103]. Це повір'я було відомим на Гуцульщині. Попри те, що інші способи використання продуктів мисливської діяльності у тих чи інших видах магії невідомі, повір'я свідчить, що таке застосування у минулому могло бути більш різноманітним та розповсюдженим.

Отже, продукти мисливської діяльності у другій половині XIX — першій половині XX ст. населення Українських Карпат використовувало у матеріальній та духовній культурах. М'ясо диких звірів вживали в їжу, шкіру застосовували для виготовлення взуття та засобів, у яких переносили невеликі вантажі. У матеріальній культурі горян збереглося також використання кісток деяких звірів, а також пір'я диких птахів (тетеруків), яке застосовували як прикраси. Дуже широко продукти мисливської діяльності застосовували у народній медицині. Зафіксований випадок використання мисливського продукту у магії.

Безсумнівно, що більшість випадків застосування продуктів мисливства у другій половині XIX — першій половині XX ст. були пережитками минулого. Відштовхуючись від цього, ми розуміємо, наскільки вагоме значення мало мисливство поряд з основними господарськими заняттями у попередні століття. Очевидно, його широко використовували як додатковий засіб отримання їжі, про що свідчить той факт, що навіть на зламі XIX—XX ст. не були

рідкісними випадки полювання з метою отримання м'яса. Виготовлення постолів, сумок зі шкір диких звірів — пережитки минулого, де такі вироби були значно поширенішими. Те саме стосується виробів з кісток диких звірів, які у другій половині ХІХ — першій половині ХХ ст. були уже нечисленними.

Натомість використання продуктів мисливської діяльності у народній медицині горян не можна розцінювати виключно як пережиток минулого. Чимало методів лікування із застосуванням тих чи інших продуктів диких звірів і птахів були перевірені багатьма поколіннями (або ж походили з дохристиянських вірувань) і міцно увійшли в народну медицину. Ця сфера духовної культури, як і духовна культура загалом, змінювалася дуже повільно. Тому, якщо, скажімо, виготовлення постолів зі шкіри дикого кабана було фактично у більшості випадків вже непотрібним горянам і використовувалося лише через звичку, то застосування продуктів мисливської діяльності у традиційній медицині залишалося обов'язковою її частиною. Коли поглянути на цей аспект крізь призму процесів розвитку і збереженості мисливства в Українських Карпатах, то слід зазначити, що народна медицина спонукала горян до ведення полювання.

Отож, у другій половині ХІХ — першій половині ХХ ст. поширення мисливства в Українських Карпатах, з одного боку, спричинило використання його продуктів у народній культурі горян. Це використання походило з минулого часу і є прикладом явища пережитків. З іншого боку, певним сферам народної культури, насамперед традиційній медицині, та, можливо, магії, продукти мисливства були необхідними. Вони були також в окремі роки, очевидно, необхідними бідним сім'ям для отримання їжі, матеріалу, з якого виготовляли взуття тощо. Все це слугувало однією з причин збереження та розвитку традиційного мисливства.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641. — 133 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне мисливство в Українських Карпатах», зафіксовані аспірантом Романюком Володимиром Олександровичем 10—21 липня 2008 р. у Косівському та Верховинському р-нах Івано-Франківської обл.).
2. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 642. — 130 арк. (Польові

етнографічні матеріали до теми «Традиційне мисливство в Українських Карпатах», зафіксовані аспірантом Романюком Володимиром Олександровичем 1—8 липня 2009 р. у Старосамбірському та Турківському р-нах Івано-Франківської обл.).

3. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 278-Е. — 73 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Родильна обрядовість», зафіксовані студенткою четвертого курсу Бойко Надією Михайлівною 03—09 липня 2009 р. у Жидачівському р-ні Львівської обл. та Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл.).
4. Болтарович З. Народна медицина та ветеринарія / З. Болтарович // Бойківщина : Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1983. — С. 226—232.
5. Болтарович З. Народна медицина та ветеринарія / З. Болтарович // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 272—286.
6. Болтарович З. Народна медицина українців / З.Е. Болтарович. — К. : Наукова думка, 1990. — 231 с.
7. Гонтар Т.О. Народне харчування українців Карпат / Таїсія Гонтар. — К. : Наукова думка, 1979. — 140 с.
8. Горинь Г. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина ХІХ — початок ХХ століття) / Г.І. Горинь. — К. : Наукова думка, 1986. — 200 с.
9. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі / Юрій Жаткович // Етнографічний збірник. — Львів, 1896. — Т. II. — С. 1—38.
10. Зеленчук Я. Мисливство і рибальство як визначальна складова частина етносоціальної системи Гуцульщини / Зеленчук Я.І. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К., 2007. — Т. ХVІІІ. — С. 240—251.
11. Кайндль Р.Ф. Гуцули : їхнє життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль. — Чернівці : Молодий буковинець, 2003. — 197 с.
12. Матейко К. Український народний одяг / К.І. Матейко. — К. : Наукова думка, 1977. — 223 с.
13. Мацієвський О. Народна медицина і ветеринарія / О. Мацієвський, Ю. Гошко // Лемківщина : Історико-етнографічне дослідження : у 2-х т. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. — Т. 2. : Духовна культура. — С. 140—152.
14. Ніс С. Ліки своєнародні, з домашнього обиходу і в картинах життя / С. Ніс. — К., 1875. — 56 с.
15. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. V. / Володимир Шухевич. — Верховина, 2000. — 280 с.
16. Яримович Р. Гуцульськими пляями : Оповідання, нариси, спомини / Роман Яримович. — Бофало : Гуцульщина, 1993. — 80 с.
17. Żuliński T. Kilka słów do etnografii Tucholców i mieszkańców wsi wołoskich z ziemi sanockiej na podgórze Karpackim / Tadeusz Żuliński // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropo-

logicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1877. — Т. 1. — S. 108—112.

Volodymyr Romanyuk

ON THE USE OF PRODUCTS OF HUNTING
IN TRADITIONAL CULTURE BY POPULATION
OF UKRAINIAN CARPATHIANS
IN THE SECOND HALF XIX —
FIRST HALF XX CENTURIES

The paper deals with the use of products of hunting in traditional material and spiritual culture by Ukrainians of Carpathians. In his study the author pays special attention to mountaineers' customs concerning their nutrition with wild animal and bird meat, as well as their usage of skins, bones, feathers; he also describes the appliance of hunting spoil in traditional medicine widely spread during the second half XIX and the first half XX cc. In conclusion the explanation has been forwarded as for circumstances owing to which arose quite distinct differences in levels of usage of products in material and in spiritual culture:

Keywords: hunting, tradition, material culture, spirituality, ritualism, medication, nutrition, population, Ukrainian Carpathians.

Владимир Романюк

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОДУКТОВ ОХОТЫ
В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ
НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНСКИХ КАРПАТ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX —
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX вв.

В статье автор рассматривает использование продуктов охоты в традиционной материальной и духовной культуре украинцев Карпат. Исследуется употребление украинскими горцами в пищу мяса диких зверей и птиц; использование шкур, костей и перьев; предназначение продуктов охоты в традиционной медицине, имевшее большое распространение во второй половине XIX — первой половине XX вв. В заключении внимание обращено на то обстоятельство, что если в материальной культуре большинство способов использования продуктов охоты принадлежали к числу пережитков, то в духовной сфере они имели более существенное значение. Последнее, в свою очередь, способствовало сохранению ведения охоты.

Ключевые слова: охота, традиция, материальная культура, духовность, обрядовость, медицина, питание, население, Украинские Карпаты.